

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Fakulta sociálních studií
Katedra sociologie

POLITICKÁ KULTURA VS. POLITICKÁ STRUKTURA:
DIMENZE ANALÝZY ORGANIZACÍ SOCIÁLNÍCH HNUTÍ

seminární práce - workshop
SOC456 Výzkum politické kultury

Jiří Navrátil (UČO 52823)
sociologie
magisterské studium
imatrikulační ročník 2000

V Brně 8.5. 2005

1. Úvod

Cílem této práce je metodologický vhled do oblasti výzkumu sociálních hnutí a jejich organizací – tj. podmínek jejich vzniku a charakteru jejich činnosti. Přitom bude zdůrazněn celkový význam politické kultury v této oblasti sociálního jednání, ale i jednotlivé úrovně analýzy jejího vlivu.

Nejprve bude zdůvodněn výběr sociálních hnutí jako zkoumané (závislé) proměnné, dále bude stručně představen teoretický vývoj jejich studia. Následovat bude přehled ideálně-typických dimenzí výzkumu, který bude v empirickém exkursu aplikován na činnost konkrétní organizace sociálního hnutí. Celá stať bude zakončena doplňujícími teoretickými poznámkami.

2. Politická kultura a kolektivní jednání

Předmětem častých kritik klasického konceptu politické kultury, který rozvinuli Almond a Verba, bylo, že toto pojetí stanovuje kauzální vztah mezi politickou kulturou a politickou strukturou ve prospěch první z nich [Almond, Verba 1989: 28-29]. Ačkoliv lze dnes spíše nalézat *principiálně* konsenzuální přístup v tom smyslu, že je uznáván dialektický vliv obou těchto složek politické reality, existují přirozeně stále značné odlišnosti v míře vlivu, který je každé z těchto složek v konkrétních případech přisuzován. Cílem této stati není argumentovat striktně ve prospěch jedné z těchto složek, ale spíše poukázat na různé úrovně analýzy působení a průniku politické kultury a politické struktury, a to především v závislosti na konkrétním typu politické participace, kontextech a teoretických perspektivách.

Politická kultura (viz kap. 4) je v této stati vnímána jako jeden ze základních faktorů interagujících s formálními a materiálními prvky oblasti politična (tj. s širším institucionálním meta-rámcem, konkrétními politickými institucemi, formou rozhodovacích procesů a možnostmi přístupu k nim, apod.). Pro konkrétnější analýzu je nicméně nutné přistoupit k většímu přiblížení a zvolit názornější referenční rámec pro další úvahy. Jelikož hovoříme o oblasti politična, lze zde za jakýsi průnik politických struktur a politické kultury považovat některou z forem politické participace (tj. klíčového fenoménu procesů souvisejících s politickou mocí, autoritou či legitimitou). Jako konkrétní ilustrace spolupůsobení politické struktury a politické kultury bude tedy zvolena oblast sociálních hnutí a jejich organizací, jejíž paradigmatický vývoj navíc poměrně názorně ilustruje způsob, jakým se koncept (politické) kultury postupně prosazoval v této oblasti sociálněvědního výzkumu.

3. Teorie sociálních hnutí

Výzkum sociálních hnutí a jejich organizací je sociálně-vední oblastí, která se vyznačuje růzností paradigmat, perspektiv i úrovní zkoumání. Množství těchto teoretických tradic lze stručně a obecně (a tedy i s určitým zjednodušením) rozdělit do dvou hlavních proudů, které se do značné míry vyvíjely nezávisle na sobě.

3.1 Americká škola – zdroje, příležitosti, rámce

Tzv. americká škola vychází především z makro- a mezo-strukturálního přístupu ke studiu sociálních hnutí. Zpočátku (v 60. letech 20. století) byl tento přístup silně ovlivněn teorií kolektivního jednání M. Olsona, který vycházel z pojetí kolektivní akce jako souhrnu strategií (v užším smyslu) racionálních jednotlivců (jednajících striktně v ekonomických dimenzích zisk-ztráta). Vznik a fungování kolektivní akce (tj. i sociálního hnutí) je podle Olsona podmíněn individuálními výhodami pro participanty, popřípadě hrozbou sankcí za pasivitu – v opačném případě by aktéři v důsledku tzv. *free-rider* efektu účast na kolektivním jednání odmítli [Olson 1993].

V polovině 70. let se v rámci tohoto paradigmatu dostala do popředí *teorie mobilizace zdrojů* [McCarthy, Zald, 1977], která odmítala (na rozdíl např. od marxismem ovlivněného evropského paradigmatu) vysvětlovat vznik a činnost sociálních hnutí jako reakci na nespokojenost, křivdu a z toho plynoucí nároky a požadavky. Naproti tomu dynamiku a taktiku sociálních hnutí a jejich organizací vysvětluje z lidských, kognitivních, technických a organizačních zdrojů a prostředků, které má konkrétní hnutí (organizace) k dispozici. Nahlíží tak na kolektivní jednání jako na strategicky orientované, kdy hnutí soutěží o zdroje v politickém systému a odměňuje účastníky - tak také určitým způsobem řeší původní Olsonův problém participace [Edelman 2001: 289]. Jde tedy o přístup, který analyzuje sociální hnutí spíše jako klasické zájmové skupiny, přičemž analyzuje především *vnitřní strukturu a dynamiku* konkrétní organizace.

Další významným a širším proudem v rámci tohoto paradigmatu byla tzv. *teorie politických příležitostí* [Meyer 2004] a později rovněž *teorie kulturních příležitostí* [McAdam 2000], která předpokládá vytváření a aktivitu sociálních hnutí především tehdy, když se v etablovaném politickém (sociálním, kulturním) řádu objeví nějaké trhliny, které tento řád nemůže vyřešit, nebo když politicko-mocenský systém trpí nějakým podstatným nedostatkem [Crothers, Lockhart 2000: 250]. Rámcem analýzy je zde makro-strukturální analýza prostředí, ve kterém OSH působí (politické, kulturní), především pak závislost aktivity a strategie OSH na podobě politického systému (jeho systémové otevřenosti nebo uzavřenosti, možnosti přístupů do něj) či kulturním kontextu [Meyer 2004: 126, McAdam 2000: 256]. Analyzuje se tedy především souvislost s (či závislost na) *širším kulturním a politicko-institucionálním prostředím* a jeho vliv na hnutí (či jeho organizaci).

Třetí a stále častěji reflektovaný přístup se zaměřuje na tzv. „*rámovací*“ procesy [Benford, Snow 2000]. Spolu s kulturologickou reformulací teorie politických příležitostí se jedná o další posun ve směru zkoumání vlivu politické kultury na vznik a činnost sociálních hnutí. Analýza tzv. „*rámovacích*“ procesů tedy reaguje na nutnost analýzy sociálních a kulturních kontextů OSH a širší chápání racionality aktérů (organizací i jejich členů) [McAdam 2000: 253-254, Swidler 2000]. Charakter, směr vývoje a činnost OSH (či sociálních hnutí) je zde vysvětlován prostřednictvím jejich aktivního utváření, interpretace i vstřebávání kulturních a sociálních významů (tj. i politických diskurzů), a jejich „*rezonancí*“ v širším sociálním prostředí, které se rovněž vzájemně ovlivňuje se strukturou politických příležitostí, politickou a kolektivní identitou OSH, apod. [Benford, Snow 2000: 628-632].

3.2 Evropská škola – Nová sociální hnutí

Tzv. evropské paradigma lze lépe uchopit tehdy, uvědomíme-li si jaký vliv na něj měla evropská marxistická tradice, i další proudy kontinentální sociální filosofie (Dilthey, Hegel, Husserl). V jeho rámci je možné hovořit jak o objektivistickém, tak také subjektivistickém přístupu, přičemž v obou těchto případech lze pozorovat větší vliv kulturních aspektů než v případě americké tradice.

Teorii nových sociálních hnutí lze v Evropě tematizovat zejména jako proces vyrovnávání se s klasickou marxistickou materialistickou politickou teorií, a to právě skrze různé kulturně-marxistické nazírání nových forem politického kolektivního jednání, která tato hnutí představují. Ať už byla tematizována jako prostředky demokratizace, tvorby autonomie a prosazování „měkké“ komunikativní racionality vůči systému ekonomiky a státu (Habermas), jako politická reakce na permanentní krizi pozdně kapitalistických společností (Offe), jako prostor pro sociální konstrukci kolektivních identit participantů a symbolické jednání (Melucci) či prostě jako důsledek hodnotových proměn západních společností (Inglehart), lze obecně odvodit, že celá oblast výzkumu nových sociálních hnutí je založena na více či méně vyslovované premise kulturní základny konfliktu v moderních společnostech [Pichardo 1997: 421, Znebežánek 1997].

Evropská teorie tohoto nového typu kolektivního jednání tedy zdůrazňuje roli kultury na makroúrovni (politická kultura, veřejná sféra) - i na mikroúrovni (identita, sebevyjádření). I přes debaty o skutečné „nové“ povaze nových sociálních hnutí [srov. Pichardo 1997] jde v rámci tohoto paradigmatu především o reflexi neformálnosti politického jednání, expresivně (subjektivně) vyjadřujícího normativně motivované hodnocení současné společnosti participantem, tj. jako artikulace jeho nespokojenosti.

4. Politická kultura a dimenze vlivu

Politickou kulturu lze pro potřeby této statě vymežit jak negativně – tj. vůči politickým *strukturám*, tak také charakterizovat jako sadu proměnných, které postihují psychologické a subjektivní dimenze politiky a kladou důraz na širší kontextuální i vnitřní faktory ovlivňující do určité míry oblast politického. Na základě této definice je možné konstatovat, že role tohoto prvku („nadstavby“) je v evropské tradici výzkumu sociálních hnutí silně zdůrazněna, což – jak bude ozřejmeno v empirickém exkurzu – je samozřejmě výhodné především při analýze takových organizací sociálních hnutí, které nejsou primárně zaměřené na politickou či ekonomickou aktivitu a těžiště jejich činnosti (i jejich následný politický význam a vliv) spočívá v neformálních, kulturních či volnočasových aktivitách.

Nicméně také v rámci amerického paradigmatu lze – zejména v posledních několika dekadách – pozorovat silnou konjunkturu kulturologického přístupu ke studiu kolektivního jednání. Zdá se však patrné, že těžiště této snahy vychází stále (v duchu převládajícího paradigmatu) spíše z makroúrovňové perspektivy (McAdam i Swidlerová). Otázkou je, nakolik jsou schopny makroúrovňové přístupy adekvátně popsat a smysluplně zachytit činnost takových organizací sociálního hnutí, jejichž politické

cíle i činnost jsou formovány např. v rámci diskurzu minoritních sexuálních či etnických kolektivních identit, tj. bez velkého vlivu tradičních politických témat a idejí, o materiálních zájmech nemluvě.

Pokud shrneme a uspořádáme uvedené teoretické způsoby výzkumu sociálních hnutí v závislosti na úrovni zkoumání a typu perspektivy, bude výstupem následující tabulka:

Tab. 1 – Dimenze analýzy vzniku a působení organizací sociálních hnutí

		typ racionality	úroveň	
			makroúroveň	mikroúroveň
perspektiva	objektivní (politická struktura)	instrumentální racionalita (<i>cost-benefit analysis</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • rámec politické oblasti a instituce (<i>polity</i>) • politický proces (<i>politics</i>) • širší politické příležitosti 	<ul style="list-style-type: none"> • organizační struktura • zdroje (lidské, ekonomické) • pozice aktérů v sítích
	subjektivní (politická kultura)	širší chápání racionality, neexistuje pouze jedna racionalita	<ul style="list-style-type: none"> • velké kulturní rámce, ideologie, diskurzy • širší kulturní příležitosti • (sub)kulturní instituce 	<ul style="list-style-type: none"> • kolektivní identita • sociální, kulturní kapitál • interpretace politické kultury

Lze snad ještě dodat, že na každou z uvedených *ideálně-typických* dimenzí výzkumu se přirozeně vztahují odlišné výzkumné techniky. Nyní lze přistoupit k ilustraci a otestování možností aplikace jednotlivých výzkumných dimenzí na konkrétním (a specifickém) případě působení organizace sociálních hnutí.

5. Empirický exkurs – dvě dimenze činnosti STUD Brno¹

Občanské hnutí STUD Brno vzniklo v r. 1996 z neformálního studentské sdružení jako nezávislá, nestátní a nezisková organizace, kterou lze zařadit do širšího sektoru sociálních hnutí v ČR vystupujících na ochranu zájmů a práv homosexuálů. V případě této organizace je tedy zřejmé, že vznik, vnitřní strukturu a činnost této organizace je třeba zkoumat, nahlížet a chápat především v pojmech kolektivní identity a v kontextu širších sociálních a kulturních rámců (např. boj za lidská práva, vyzývání dominantních socio-kulturních norem apod.). Zároveň a navenek však STUD jedná také v tradiční struktuře politického pole, což následně determinuje formu i obsah jeho „vnějšího“ jednání.

Cílem sdružení je „působení ve prospěch gay, lesbické, bisexuální a transgender minority a usilování o její plné právní i faktické zrovnoprávnění s ostatními členy společnosti“. V praxi je program činnosti sdružení principiálně orientován jak dovnitř (tj. na členskou základnu i na komunitu), tak také navenek sdružení. Směrem dovnitř se jedná o:

- pomoc homosexuálním občanům při hledání a rozvoji jejich vlastní identity,
- pomoc při snazším navazování kontaktů mezi jednotlivci této minority,
- působení na poli výchovy této minority k trvalým a kvalitním partnerským vztahům

¹ Blíže viz [Navrátil 2005].

Směrem navenek (vůči většinové společnosti a politickému systému) jde především o:

- hájení práv a zájmů homosexuálních občanů ve vztahu k většinové populaci,
- úsilí o zvýšení informovanosti veřejnosti o homosexuální minoritě,
- pořádání kulturních a společenských akcí prezentujících homosexuální minoritu (lesbickou a gay kulturu)

Obě skupiny cílů nacházejí svůj protějšek ve dvou odlišných typech jednání: pro úzké sepětí STU-Du s místní homosexuální komunitou i způsob fungování ji lze charakterizovat jako „*grass-root*“ organizaci - přesto se sdružení současně (a stále intenzivněji) soustředí na širší politické problémy a v určitém smyslu působí jako tradiční zájmová skupina. Lze tedy hovořit o jakémsi *binárním* charakteru sdružení, které generuje dva základní druhy (úrovně) činnosti:

- 1) *Vnitřní politika identity* (tj. upevňování společného kolektivního vědomí a přijímání menšinové kulturní identity), uplatňovaná samotným sdružením především mezi jeho klienty a v rámci místní homosexuální komunity (pedagogická, psychologická, poradenská a terapeutická činnost), zahrnuje především činnosti soustředěné na minoritní populaci, tj. na práci s (především homosexuálně orientovanou) mládeží, která jí má usnadnit proces přijetí sexuální orientace (identity) a vyrovnání se s ní. Strategiemi sdružení jsou přitom především organizace volnočasových a specifických kulturních aktivit a přímý kontakt s mladými lidmi.
- 2) *Veřejná politika identity* (tj. instrumentální snaha o institucionalizaci celospolečenského uznání a zrovnoprávnění), která se uplatňuje na úrovni politických institucí, veřejných autorit, médií apod., je prosazována především v rámci širších politických a mocenských sítí. Aktivity sdružení na této úrovni i spojenci, kteří jsou pro ně vybíráni, odpovídají reálným možnostem přístupu k politickému procesu i povaze cílů v této sociální oblasti. Cíle veřejné politiky identity jsou především legislativní prosazení některých práv homosexuálů a jejich faktické zrovnoprávnění.

6. Závěr

Koncept politické kultury je při analýze činnosti sociálních hnutí a jejich organizací nepostradatelnou metodologickou součástí výzkumu. Přesto lze i u tak specifické organizace jako je lokální *grass-root* občanské sdružení se silným identitním posláním identifikovat takový druh činnosti, který lze smysluplně analyzovat spíše s pomocí jiné dimenze než je mikroúrovňový přístup kulturologické perspektivy. V důsledku samotné povahy kolektivního (politického) jednání totiž přirozeně dochází k prolínání vlivů jak politické kultury, tak také politických struktur.

Přesto (nebo právě proto) nelze při výzkumu organizací sociálních hnutí libovolně využít jakoukoliv z uvedených výzkumných dimenzí, a pro smysluplnost každého výzkumu je dále nutné respektovat další upřesňující principy:

- 1) Vznik a činnost každé organizace či hnutí *je možné i vhodné* zkoumat s využitím více než jedné analytické dimenze (jedna organizace může vykazovat relativně odlišné charakteristiky své činnosti, a to např. na základě *typu* a *úrovně* cílů a jednání), a to především v závislosti na formulaci výzkumné otázky, dostupnosti dat či výzkumných technik;
- 2) větší (příp. výhradní) důraz na jednu z výzkumných dimenzí by měl kvůli větší výpovědní hodnotě výzkumu korespondovat s *primárním charakterem, kontextem (oblastí, sektorem) či motivem působení* zkoumané organizace (např. lze zde uvedené sdružení zkoumat jako tradiční zájmovou skupinu, ale přitom nelze opomíjet primární motivační zdroje jejího – byť formálně instrumentálního – jednání, které lze adekvátně *pochopit a popsat* právě s pomocí kulturně-analytických prostředků).

Literatura:

- ALMOND, Gabriel A. VERBA, Sidney. 1989. *The Civic Culture Revisited*. London: SAGE.
- BENFORD, Robert D. SNOW, David A. 2000. „Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment.“ *Annual Review of Sociology* 26: 611-639.
- CROTHERS, Lane. LOCKHART, Charles (eds). 2000. *Culture and Politics*. New York: St. Martin's Press.
- EDELMAN, Marc. 2001. „Social Movements: Changing Paradigms and Forms of Politics.“ *Annual Review of Anthropology* 30: 285-317.
- McADAM, Doug. 2000. „Culture and Social Movements.“ Pp. 253-268 in Crothers, L. Lockhart, Ch. (eds.) *Culture and Politics*. New York: St. Martin's Press.
- McCARTHY, John D. ZALD, Mayer N. 1977. „Resource Mobilisation and Social Movements: A Partial Theory.“ *The American Journal of Sociology* 82: 1212-1241.
- MEYER, David S. 2004. „Protest and Political Opportunities.“ *Annual Review of Sociology* 30: 125-145.
- NAVRÁTIL, Jiří. 2005. „STUD. Organizace sociálního hnutí v politologické perspektivě.“ *Seminární práce pro kurs POL439 Komparativní analýza, FSS MU* (nepublikováno).
- OLSON, Mancur. 1993. „The Logic of Collective Action.“ Pp. 23-37 in Richardson, J.J. (ed.) *Pressure Groups*. Oxford: Oxford University Press.
- PICHARDO, Nelson A. 1997. „New Social Movements: A Critical Review.“ *Annual Review of Sociology* 23: 411-430.
- SWIDLER, Ann. 2000. „Cultural Power and Social Movements.“ Pp. 269-283 in Crothers, L. Lockhart, Ch. (eds.) *Culture and Politics*. New York: St. Martin's Press.
- ZNEBEJÁNEK, František. 1997. *Sociální hnutí*. Praha: SLON

Práce je dobrým teoreticko/metodologickým příspěvkem k otázce výzkumu sociálních hnutí v perspektivě výzkumu politické kultury (a k problému struktura versus kultura). Dobře analyticky popisuje pole a meze využití perspektivy politické kultury při výzkumu organizace sociálního hnutí. Hodnotím Vaši schopnost zužitkovat četbu z kurzu pro svůj metodologický argument. Otázka do diskuse je k bodu 2 a otázce důrazu na některou z popsaných dimenzí - co nebo kdo určuje onen „*primární charakter, kontext (oblastí, sektor) či motiv působení* zkoumané organizace“, jakým způsobem se o něm ve

výzkumu rozhoduje: je to samotná perspektiva či zájem výzkumníka, jeho teoretické zakotvení a zájem, nebo je to nějak objektivizováno v realitě, určuje to samotný objekt výzkumu?

Práci hodnotím „výborně“ A

Igor Nosál